

สภาพแวดล้อมและพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต ชุมชนหัตถกรรมทอผ้า จังหวัดสุรินทร์

The Environment and Social Evolution of Local Lifestyle of weaving Community in Surin Province

สุวภา ขจรฤทธิ์¹ อรศิริ ปาณินท์² และปฐิพล ยอดสุรางค์³

Suwapa Khajornrit¹ Ornsiri Panin² and Patiphol Yodsurang³

¹⁻³ สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 10900

Department of Built Environment, Faculty of Architecture, Kasetsart University, Bangkok 10900

¹ Corresponding Author: E-mail: Khajornrit.suwapa@gmail.com

Received: 19 Apr. 2021; Revised: 9 May 2021; Accepted: 26 May 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาถึงการสภาพปัจจุบันการปรับตัวการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนผู้ประกอบการชุมชนทอผ้าหัตถกรรมภายในจังหวัดสุรินทร์ ภายหลังเข้าร่วมพัฒนาผลิตภัณฑ์ตามแนวทางโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ภาพวิถีชีวิตในอดีตการทอผ้าเป็นเพียงอาชีพเสริมของเกษตรกรที่ทำในช่วงว่างเว้นจากเกษตรกรรม เมื่อมีการจัดงานมหกรรมสินค้าโอท็อปบ่อยครั้ง ส่งผลต่อวิถีชีวิตชุมชนในปัจจุบันอย่างไร งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ การศึกษาข้อมูลทางเอกสาร การสำรวจด้วยแบบสอบถามแบบกึ่งโครงสร้าง และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ที่เกี่ยวข้องเฉพาะผู้ประกอบการชุมชนและผู้ประกอบการรายเดียวของจังหวัดสุรินทร์ ที่ร่วมออกบูธจำหน่ายผ้าทอหัตถกรรมทั้งสิ้น 29 ราย ในงานมหกรรมสินค้า OTOP MIDYEAR 2019 ณ อิมแพค เมืองทองธานี ในวันที่ 15-23 มิถุนายน 2562

จากการศึกษาพบว่า 1) ด้านเอกสาร ความสำคัญของสภาพแวดล้อมแหล่งผลิตและวัตถุดิบ จังหวัดสุรินทร์เป็นแหล่งเพาะปลูกและแหล่งผลิตเส้นไหมหัตถกรรมที่สำคัญในประเทศไทย เป็นส่วนสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาภูมิปัญญาชุมชน 2) ด้านการสำรวจ การวิเคราะห์แบบสอบถามและการสัมภาษณ์เชิงลึกแสดงให้เห็นว่าการทอผ้าหัตถกรรมในชุมชนเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง มิใช่ทำเมื่อว่างจากงานเกษตร 3) กลุ่มผู้ทอผ้าส่วนใหญ่ยังมีอายุตั้งแต่ 30-50 ปี ไม่ใช่เพียงผู้สูงอายุ เป็นข้อสังเกตสำคัญที่ทำให้เห็นแนวโน้มของการสืบทอดอาชีพจากภูมิปัญญาชุมชน 4) กลไกส่งเสริมการตลาดภาครัฐ การจัดมหกรรมสินค้าโอท็อป ที่จัดขึ้นบ่อยครั้ง เป็นช่องทางสำคัญทำให้เกิดการปรับตัว การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชุมชนให้พึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : สภาพแวดล้อม จังหวัดสุรินทร์ ชุมชนหัตถกรรม หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ผ้าทอหัตถกรรม

Abstract

This article aims to study the current conditions adaptations and changes of community lifestyle, handicraft weaving community entrepreneurs, in Surin, after participating in and developing handicraft weaving products in accordance with the OTOP project. Previously, handicraft weaving was only a supplementary occupation for farmers during their free time from agricultural work. With the

frequent OTOP product exhibitions, there might be an effect on the community life style. This research is a qualitative research. The research tools include the documentary study, the survey with a semi-structured questionnaire, and in-depth interviews with relevant people, especially the community entrepreneurs and individual entrepreneurs in Surin. Twenty-nine entrepreneurs participating the handicraft distributing booths in the OTOP MIDYEAR 2019 at Impact Muang Thong Thani, during 15-23 June 2019 joined the study.

According to the study, it was found that: 1) based on the documentary study, it was found that the environmental, raw materials and production sources in this area are important cultivation and handicraft weaving community. This is an important part that promotes the integration of groups to develop the local wisdom. 2) The results of the questionnaire analysis and in-depth interviews showed that handicraft weaving in the community is an ongoing activity which is not only done during their free time from agricultural work. 3) The majority of the weavers are between 30-50 years old. They are not only the elderly and retirees. This is an important observation showing the trend of career succession of wisdom in community. 4) Training on marketing promotion mechanism from the government sector and the annual OTOP product fair, which is held frequently are an important channel for adjustment and changes in the lifestyle of the community to be self-reliant and sustainable.

Keyword : Environment, Surin Province, Handicraft Community, One Tambon One Product, Handicraft Woven Fabric

1. บทนำ

ปัจจุบันโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) เป็นโครงการหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้กับหลายๆชุมชนเป็นอย่างมาก การจัดมหกรรมสินค้าผลิตภัณฑ์ OTOP เป็นอีกหนึ่งกลยุทธ์การตลาด ที่เกิดจากผู้รับผิดชอบหลายภาคส่วนร่วมมือกัน และการประชาสัมพันธ์ที่มีอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี เป็นการจูงใจให้ประชาชนทั่วไปได้เห็นถึงคุณค่าและเกิดความต้องการผลิตภัณฑ์ชุมชน รายได้ที่เกิดขึ้นจากการจำหน่ายสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนย่อมสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนในชนบทที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและเศรษฐกิจชุมชน โดยแรกเริ่มโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) [1] รัฐบาลได้กำหนดโครงการขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2544 เพื่อแก้ปัญหาความยากจนในระดับรากหญ้าและชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างงานสร้างรายได้ สร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ให้สามารถคิดเอง ทำเอง ในการพัฒนาท้องถิ่น ส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชน ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นมาพัฒนาสินค้าให้มีจุดเด่นเป็นเอกลักษณ์ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมในแต่ละ

ท้องถิ่นและส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นการนำศักยภาพของท้องถิ่น ด้วยหลักการพื้นฐาน 3 ประการ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล พึ่งตนเองและคิดอย่างสร้างสรรค์ และการสร้างทรัพยากรมนุษย์ เศรษฐสุสยาม ได้กล่าวว่า “ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจประกอบด้วย ศักยภาพคน ทรัพยากรธรรมชาติ ทุน เทคโนโลยี และการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ฐานรากของเศรษฐกิจให้เข้มแข็ง คือ คนในชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรให้เกิดผลคุ้มค่าทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจและสังคมโดยรวม” [2] และฉัตรทิพย์ ได้กล่าวว่า “หากสามารถพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนกระจายอยู่ทั่วประเทศ จะเป็นการถักทอเศรษฐกิจภูมิภาคขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ และกลายเป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนของคนในประเทศอย่างแท้จริง” [3] ทั้งนี้จากนโยบายโครงการฯ การดำเนินงานตามโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ กลายมาเป็นการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญา 5 ประเภท ได้แก่ 1) อาหาร 2) เครื่องดื่ม 3) ผ้าและเครื่องแต่งกาย 4) ของใช้ประดับตกแต่ง และ 5) สมุนไพรที่ไม่ใช่อาหาร

สถิติที่ผ่านมาตั้งแต่ พ.ศ. 2546-2559 ผลิตภัณฑ์ชุมชนที่เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพมาตรฐาน หรือมีศักยภาพในการส่งออกระดับ 5 ดาว มีทั้งสิ้น 3,435 รายการ โดย หากลำดับตามจำนวนรายการสินค้าที่มีจำนวนโอท็อป 5 ดาว มากที่สุด คือ สินค้าผลิตภัณฑ์ประเภทผ้าและเครื่องแต่งกาย 1,496 รายการ

จะเห็นได้ว่าผ้าไทยเป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมเสมอมา เป็นงานหัตถกรรมที่พัฒนาสร้างสรรค์กันโดยแพร่หลายในหลาย ๆ ชุมชนทั่วประเทศ ทั้งนี้รายการโอท็อป 5 ดาว ประเภทผ้าและเครื่องแต่งกาย มีมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมีมากที่สุดคือที่จังหวัดสุรินทร์ 150 รายการ ลำดับที่ 2 นั้นคือ จังหวัดชัยภูมิที่มีรายการโอท็อป 5 ดาว 86 รายการ และอันดับที่ 3 คือ จังหวัดขอนแก่น 82 รายการ ซึ่งมีความต่างกันอย่างมากจากความสำคัญข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้เล็งเห็นความสำคัญและประโยชน์ของการศึกษาถึงสภาพปัจจุบันการปรับตัวการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน ที่เอื้อต่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์และผู้ประกอบการภายในจังหวัดสุรินทร์

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาถึงสภาพปัจจุบันการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชุมชน ผู้ประกอบการชุมชนทอผ้าหัตถกรรมภายในจังหวัดสุรินทร์

3. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูลเชิงเอกสาร แบบสอบถาม ร่วมกับการสังเกตและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ที่เกี่ยวข้อง สืบค้นจากผู้ประกอบการ OTOP ทั้งผู้ประกอบการชุมชนและผู้ประกอบการรายเดียวของจังหวัดสุรินทร์ที่เข้าร่วมออกบูธจำหน่ายสินค้าผ้าทอหัตถกรรม ที่สำนักพัฒนาชุมชนจังหวัดฯ ได้พิจารณาคัดเลือกจากศักยภาพการบริหารจัดการการผลิตและการจำหน่าย สินค้ามีคุณภาพมาตรฐานเป็นที่ยอมรับ กรณีศึกษา : การสำรวจผู้ประกอบการชุมชนและผู้ประกอบการรายเดียวจังหวัดสุรินทร์ รวมทั้งสิ้น 29 ราย ภายในงานมหกรรมสินค้า OTOP MIDYEAR 2019 ณ อิมแพค เมืองทองธานี ในวันที่ 15-23 มิถุนายน 2562

4. ผลการวิจัย

4.1 ผลการศึกษาข้อมูลทางเอกสาร

1) สภาพปัจจุบันพบว่า จังหวัดสุรินทร์ประชาชนส่วนใหญ่ในจังหวัดสุรินทร์ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมมีการทำนาข้าวเจ้า (ข้าวหอมมะลิ) ทำสวนและเพาะปลูกพืชไร่ชนิดต่าง ๆ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย โรงงาน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และอาชีพเสริมที่สำคัญรองลงมาคือการค้าปลูกหม่อนและเลี้ยงไหมซึ่งทำควบคู่ไปกับการทำเกษตรกรรมข้างต้น

สังคมเกษตรกรรมของไทยในอดีตคือการเกษตรวิถีชีวิตยังชีพด้วยการทำนาเป็นอาชีพหลัก การทำนาในจังหวัดสุรินทร์มีลักษณะเป็นที่ราบ การปลูกข้าวนิยมการทำนาปีคือการปลูกข้าวปีละครั้ง เนื่องจากเหตุปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ สภาพดินฟ้าอากาศ ปริมาณน้ำฝน ชลประทานที่ไม่ทั่วถึงและมีอยู่อย่างจำกัด ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝน ซึ่งบางพื้นที่ต้องอาศัยน้ำจากฝนเพียงอย่างเดียวการทำนาเป็นวิถีชีวิตชุมชนเกษตรกรรมที่มีให้เห็นเป็นวัฏจักร การทำนาปีจะเริ่มในช่วงฤดูฝนราวเดือนพฤษภาคมหรือกรกฎาคม ชาวบ้านจะเริ่มการปักดำหรือหว่านข้าว ข้าวจะเริ่มออกรวงหรือออกช่อดอกในเดือนตุลาคม เมื่อเริ่มต้นฤดูหนาวจะเป็นสัญญาณของฤดูเก็บเกี่ยว ช่วงเวลาอื่น ๆ นอกเหนือจากการปลูกและการเก็บเกี่ยวนั้น แต่ละครอบครัวจะใช้ในการเตรียมเมล็ดพันธุ์ เตรียมปุ๋ยรวมถึงการสีข้าว นอกเหนือจากการปลูกข้าวที่เป็นอาชีพหลักเกษตรกรจะนิยมปลูกมันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด และการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว ส่วนการทอผ้าหัตถกรรม นิยมทอผ้าในช่วงฤดูร้อนหรือช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ชาวบ้านจะนิยมทอผ้าในหน้าแล้ง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ขาดแคลนน้ำในการทำนาเกษตร ในอดีตการทอผ้ามีวัตถุประสงค์เพื่อไว้ให้คนในครอบครัวได้ใช้สวมใส่เมื่อมีงานบุญประเพณีต่าง ๆ และจะทำเมื่อว่างเว้นจากงานทางการเกษตร สินค้าทางการเกษตรยังคงเป็นรายได้หลักของครอบครัว

2) สถานการณ์การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม

การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการผลิตเส้นไหมหัตถกรรม ศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติสุรินทร์ เป็นหนึ่งในศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติฯ ที่มีอยู่ทั่วประเทศ 21 แห่ง ศูนย์ฯ นี้อยู่ในพื้นที่การดูแลของสำนักงานหม่อน

ไหมเฉลิมพระเกียรติเขต 4 จังหวัดนครราชสีมา ควบคุม กำกับดูแลศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติทั้งสิ้น 6 แห่ง เป็นเขตพื้นที่ที่มีสถิติสูงที่สุดในทุก ๆ ด้าน ทั้งจำนวน เกษตรกรผู้ปลูกหม่อนที่มากถึง 58,073 ราย มีพื้นที่ปลูก หม่อนรวมทั้งสิ้น 21,320 ไร่ ปริมาณเส้นไหมที่ผลิตได้

ถึง 178,357 กิโลกรัมต่อปี อีกทั้งจำนวนผู้ทอผ้าไหมและ ทำผลิตภัณฑ์จากผ้าไหม ยังมีถึง 19,858 ราย [4] จาก ข้อมูลพบว่าพื้นที่สำนักงานหม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติ เขต 4 เป็นแหล่งวัตถุดิบ และเป็นแหล่งประกอบอาชีพ หัตถกรรมทอผ้าไหมที่สำคัญอีกด้วย

ตารางที่ 1 ประมาณการผู้ปลูกและผลผลิตหม่อนไหม ปี 2556 เขตพื้นที่สำนักงานหม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติเขต 4 [4]

ศูนย์หม่อน ไหมฯ	ไหมหัตถกรรม (ไหมไทยพื้นบ้าน/ ลูกผสม)			ไหมอุตสาหกรรม			จำนวนผู้ ทอผ้าไหม		หม่อนผลสด		
	จำนวน เกษตรกร (ราย)	พื้นที่ ปลูก หม่อน (ไร่)	ปริมาณ เส้นไหมที่ ผลิตได้ (กก.)	จำนวน เกษตรกร (ราย)	พื้นที่ ปลูก หม่อน (ไร่)	ปริมาณ รังไหม (กก.)	ปริมาณ เส้นไหม ที่ผลิตได้ (กก.)	และทำ ผลิตภัณฑ์ จาก ผ้าไหม (ราย)	จำนวน เกษตรกร	พื้นที่ ปลูก หม่อน (ไร่)	ปริมาณ เส้น ไหมที่ ผลิตได้ (กก.)
นครราชสีมา	5,121	3,971	25,127	100	300	18,000	2,571	1,536	3	9.5	3,200
บุรีรัมย์	11,850	7,820	38,732	48	113	1,040	1,771	15	10	10	800
สุรินทร์	10,198	5,619	55,524	20	120	1,200	188	16,055	10	2	0
ศรีสะเกษ	14,601	2,538	36,530	0	0	0	0	0	0	0	0
อุบลราชธานี	1,849	613	11,782	0	0	0	0	2,237	11	4	3,540
สระบุรี	276	199	2,375	27	181	10,600	0	15	24	36	7,200
รวม	43,895	20,760	170,070	195	714	30,840	4,530	19,858	58	61.5	14,740

จากตารางที่ 1 สถิติปี พ.ศ. 2556 พบข้อมูลสำคัญ ดังนี้ ศูนย์หม่อนไหมฯ สุรินทร์สามารถผลิตเส้นไหมได้ 55,524 กิโลกรัมต่อปี ถือเป็นปริมาณการผลิตเส้นไหม สำหรับหัตถกรรมที่มากที่สุดในประเทศ สุรินทร์มีพื้นที่ แปลงเพาะปลูกหม่อน 5,619 ไร่ และเป็นจังหวัดที่มี จำนวนผู้ที่ประกอบอาชีพทอผ้าไหมและทำผลิตภัณฑ์ จากไหมมากถึง 16,055 ราย ซึ่งมากที่สุดในประเทศ

3) การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การทอผ้า ผ้าทอมือ พื้นบ้านในจังหวัดสุรินทร์มีลวดลาย สีเส้นและกระบวนการ

การผลิตที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นภูมิปัญญาที่ควรค่าแก่ การอนุรักษ์ อีกทั้งเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงที่สุดของจังหวัด มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การดำรงอยู่ของผ้าไหมทอมือ พื้นบ้านจึงสามารถเชื่อมโยงถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ ความ ต้องการผ้า กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา [5] ซึ่งองค์ ความรู้ทางภูมิปัญญาของชุมชนทอผ้าไหมนั้นมิอยู่ในทุก กระบวนการของการผลิตตั้งแต่การเลี้ยงไหม การสาว ไหม ไปจนถึงการทอผ้า

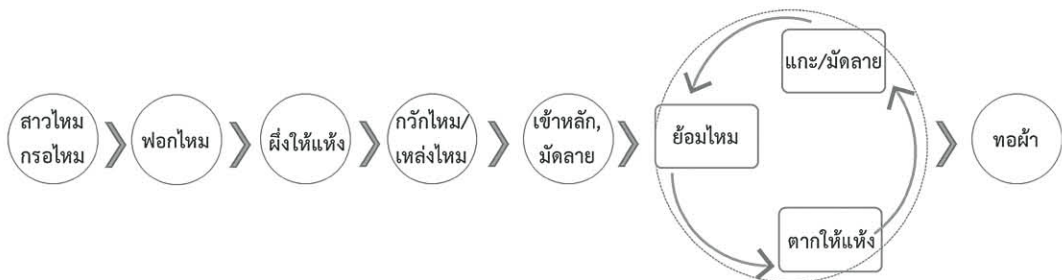
ภาพที่ 1 แผนผังแสดงกระบวนการทั้งหมดก่อนเป็นผืนผ้า

การปลูกหม่อน เลี้ยงไหม การเตรียมเส้นไหมและการทอผ้าถือเป็นกิจกรรมอันเป็นวัฏจักร เป็นภาพของวิถีชีวิตที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาในอดีตที่ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบัน ซึ่งในแต่ละขั้นตอนต้องทำอย่างพิถีพิถันถ่ายทอดประสบการณ์ในครัวเรือนจากรุ่นสู่รุ่น เริ่มตั้งแต่การปลูกหม่อนกรรมวิธีในการดูแลรักษาแปลงหม่อนต้องอยู่ห่างไกลแหล่งมลพิษ

การเลี้ยงไหม นิยมพันธุ์พื้นบ้านรองมาคือพันธุ์ลูกผสมเป็นความนิยมตั้งแต่อดีตเนื่องจากแข็งแรง เลี้ยงง่ายปรับตัวเข้ากับสภาพภูมิอากาศได้ดี วงจรชีวิตทั้งหมดของหนอนไหมจากไข่จนเป็นผีเสื้อมีอายุ 45-55 วัน ในแต่ละปีชาวบ้านจะเลี้ยงหนอนไหมได้ทั้งหมด 7 รุ่น ภาพของการเลี้ยงไหม สาวไหมและทอผ้าจึงสามารถพบเห็นได้ตลอดทั้งปี

การเตรียมเส้นไหมเพื่อใช้ทอผ้าเริ่มต้นจากการสาวไหมเป็นการสาวไหมด้วยมือ การดึงเส้นไหมออกจากรังด้วย การต้มเส้นไหม ดึงเส้นไหมด้วยพวงสาวไหมซึ่งเป็นเครื่องมือภูมิปัญญาพื้นบ้านปัจจุบันได้มีการพัฒนา

ต่อยอดเป็นนวัตกรรมที่มีประสิทธิภาพ วิธีการสาวเส้นไหมของชาวสุรินทร์มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวคือจะแบ่งการสาวเป็น 3 รอบ เพื่อแยกเส้นไหมชั้นในออกจากเปลือกไหม เป็นไหมที่มีความละเอียดและเงางามเรียกว่า “ไหมน้อย” ดังนั้นผ้าไหมที่ทอด้วยไหมน้อยจึงเป็นผ้าไหมที่มีคุณค่าและมีราคาสูงมาก ไหมที่สาวและกรอเรียบร้อยแล้วจะทำการฟอกไหมเพื่อลอกกาไหมออกแล้วผึ่งให้แห้ง จากนั้นนำเส้นไหมไปมัดตามลวดลายที่ได้ออกแบบแล้วจึงนำไปย้อม กระบวนการย้อมจะไม่สามารถทำเสร็จได้ภายในวันเดียวขึ้นอยู่กับจำนวนสีที่เลือกใช้ เนื่องจากการย้อมแต่ละสีต้องผึ่งตากให้แห้งและนำกลับไต้มัดกันลายเพื่อมาย้อมใหม่ (ภาพที่ 2) ซึ่งในการย้อมนั้นจะเน้นสีธรรมชาติจากแก่นไม้ เปลือกไม้ ใบไม้ชนิดต่างๆ และดินโคลนภายในพื้นที่ชุมชน เมื่อย้อมสีไหมเสร็จแล้วจึงนำไปทอด้วยกี่ทอผ้าต่อไป ซึ่งระยะเวลาการทอผ้าแต่ละผืนเพื่อใช้ในการสวมใส่นั้นจะใช้เวลาดังแต่ 1 สัปดาห์ถึง 2 เดือน ขึ้นอยู่กับความละเอียดประณีตของลวดลายผ้า

ภาพที่ 2 แผนผังแสดงลำดับขั้นตอนการเตรียมเส้นไหม

จากภาพที่ 2 กระบวนการทั้งหมดในการเตรียมเส้นไหมตั้งแต่การสาวไหมกรอไหม การฟอกไหมหรือล้างกาไหม การผึ่งเส้นไหม การกวดไหมหรือการเหล่งไหม การนำเส้นไหมเข้าหลักเพื่อมัดลายตามที่ได้ออกแบบไว้ การย้อมสีไหม และสุดท้ายการทอผ้าไหม

4.2 ผลการศึกษาข้อมูลจากการสำรวจและการสัมภาษณ์

1) การจัดพื้นที่ใช้สอยกับวิถีชีวิตช่างทอผ้าหัตถกรรม

จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการชุมชน และผู้ประกอบการรายเดียว ทั้งสิ้น 29 ราย พบว่า กิจกรรมทอผ้าและกิจกรรมต่อเนื่องอื่นๆ เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องภายในบริเวณโดยรอบบ้าน ลักษณะการจัดพื้นที่ใช้สอยชั้นล่างจึงเป็นพื้นที่ในการประกอบอาชีพทอผ้าหัตถกรรม ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่วางกี่ทอผ้า พื้นที่ต้มย้อมผ้าและเก็บอุปกรณ์ต้มย้อม พื้นที่ตากเส้นไหม กรอไหมและเพื่อความสะดวกพื้นที่ในการประกอบอาชีพจะใช้พื้นที่ชั้นล่างเป็นหลัก ส่วนพื้นที่เลี้ยงไหมจะมีเฉพาะบ้านที่เลี้ยงไหมไว้เอง (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 พื้นที่ประกอบกิจกรรมทอผ้าหัตถกรรมในครัวเรือน

2) ข้อมูลจากการสัมภาษณ์หน่วยงานรัฐ

การสัมภาษณ์ผู้บริหารสำนักพัฒนาชุมชน จังหวัด พบว่า หน่วยงานภาครัฐมีการส่งเสริมเชิงนโยบายทางสภาพแวดล้อมและทรัพยากร การมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศระดับฐานราก ถือเป็นฐานที่มั่นในยามที่ประเทศประสบปัญหาทางเศรษฐกิจได้ [6] ซึ่งความสำเร็จของการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างเป็นรูปธรรมจำเป็นต้องอาศัยการเชื่อมโยงในหลายมิติ ตั้งแต่กระบวนการส่งเสริมองค์ความรู้ในด้านต่างๆ ทั้งการพัฒนาวัตถุดิบ ทรัพยากรภายในชุมชนและสภาพแวดล้อม พื้นที่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การสาวไหมและการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอรวมไปถึงกลไกทางการตลาด ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือภาครัฐ ภาคเอกชน ชาวบ้านในชุมชนอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ

การขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI) เส้นไหมหัตถกรรมพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์ เป็นหนึ่งในสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ในฐานะ “เส้นไหมไทยพื้นบ้านอีสาน” เป็นการส่งเสริมให้เกิดการการรักษามิปัญญาชุมชนให้ชุมชนได้ตระหนักถึงการใส่ใจกระบวนการผลิตเส้นไหมหัตถกรรมอย่างมีคุณภาพทุกขั้นตอน ซึ่งส่งผลให้มีรายได้ที่สูงขึ้นจากกระบวนการผลิตที่มีคุณภาพ [7]

กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กล่าวถึง กลไกการส่งเสริมจากภาครัฐบาลอีกนโยบายคือ จัดตั้ง “โครงการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพหม่อนไหมเพื่อผู้สูงอายุ” ภายใต้ความร่วมมือของกรมหม่อนไหม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ร่วมกับกรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จัดขึ้นเพื่อให้ผู้สูงอายุเป็นต้นแบบแสดงศักยภาพในการพึ่งพาตนเองและสามารถสร้างรายได้ โดยการนำความรู้ภูมิปัญญาด้านหม่อนไหมมาประยุกต์และพัฒนาต่อยอด จังหวัดสุรินทร์ได้จัดตั้งให้บ้านท่าสว่างและบ้านพญาราม อำเภอเมืองเป็นแหล่งให้ความรู้ ปัจจุบันโครงการนี้ส่งเสริมให้เกิดการนิยมปลูกหม่อนภายในชุมชน ส่งผลให้ผู้สูงอายุสามารถสร้างรายได้ให้ครอบครัวด้วยการเก็บใบหม่อนขายเพื่อนำไปเลี้ยงหนอนไหมได้ถึง 20,000-25,000 บาทต่อเดือน

การจัดงานงานมหกรรมสินค้าหนึ่งในกลไกส่งเสริมด้านการตลาดผลิตภัณฑ์ชุมชน การพัฒนาชุมชน การแก้ปัญหาลดความเหลื่อมล้ำด้วยเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ซึ่งการพัฒนาตามนโยบายโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ มี 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ 1) การพัฒนาผู้ผลิต-ผู้ประกอบการ 2) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และ

3) การส่งเสริมช่องทางการตลาด การจัดมหกรรมสินค้า OTOP เป็นหนึ่งในกลยุทธ์ที่สำคัญเพื่อเป็นการส่งเสริมด้านการตลาดและการกระตุ้นเศรษฐกิจภายในประเทศ ทั้งยังให้ผู้ประกอบการได้แสดงถึงศักยภาพในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีคุณภาพ เพื่อให้เป็นที่ยอมรับสามารถแข่งขันได้อย่างยั่งยืนทั้งตลาดในประเทศและระดับสากล ซึ่งในการจัดมหกรรมสินค้า OTOP ที่จัดขึ้นที่กรุงเทพมหานครได้จัดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งงานมหกรรมสินค้า OTOP นี้สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนได้อย่างมากมาย ในส่วนของสินค้าประเภทผ้าและเครื่องแต่งกาย (ผ้าไหมหัตถกรรม) ทางสำนักพัฒนาชุมชนจังหวัดได้คัดเลือกผู้ประกอบการชุมชนและผู้ประกอบการรายเดียว ที่มีศักยภาพเข้าร่วมทั้งสิ้น 29 ราย ทั้งหมดมาจาก 9 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง เขวาสินรินทร์ ลำดวน พุทธรักษา ท่าตูม ศีขรภูมิ สังขะ จอมพระ และอำเภอรัตนนะ ทั้งนี้มาจากอำเภอเมืองมากที่สุดถึง 13 ราย รองลงมาได้แก่อำเภอเขวาสินรินทร์ 4 ราย ซึ่งผู้ประกอบการที่เข้าร่วมออกบูธจำหน่ายสินค้า ทุกรายล้วนมีผลิตภัณฑ์มาตรฐานโอท็อประดับ 5 ดาว และเป็นผู้เข้าร่วมงานมหกรรมโอท็อปอย่างต่อเนื่องทุกปี

5. สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

5.1 ผลสำรวจภายในงานมหกรรมสินค้า OTOP MIDYEAR 2019 ณ อิมแพค เมืองทองธานี จังหวัดสุรินทร์มีผู้ประกอบการชุมชนและผู้ประกอบการรายเดียว เฉพาะสินค้าประเภทผ้าและเครื่องแต่งกาย ที่เข้าร่วมออกบูธจำหน่ายสินค้าผ้าทอหัตถกรรม ทั้งสิ้น 29 ราย แบ่งเป็นผู้ประกอบการชุมชน 16 ราย (คิดเป็นร้อยละ 55) และผู้ประกอบการรายเดียว 13 ราย (คิดเป็นร้อยละ 45) จากทั้งหมด 9 อำเภอ

5.2 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจฯ พบว่า ด้านจำนวนสมาชิกผู้ทอผ้าแต่ละกลุ่มผู้ประกอบการทอผ้า โดยส่วนใหญ่จะมีจำนวนสมาชิกทอผ้าประมาณ 21-30 คน (คิดเป็นร้อยละ 34) รองลงมาคือ 11-20 คน (คิดเป็นร้อยละ 24) มีอายุโดยเฉลี่ย 31-50 ปี (คิดเป็นร้อยละ 55) รองลงมาคือ 51-60 ปี (คิดเป็นร้อยละ 24) ซึ่งผู้ทอผ้าส่วนใหญ่เป็นกลุ่มวัยทำงานไม่ใช่มิเพียงแต่ผู้สูงอายุวัยเกษียณ

เพียงเท่านั้น เป็นข้อสังเกตที่น่าสนใจที่ทำให้เห็นถึงการประกอบอาชีพทอผ้าภายในชุมชนช่วยสร้างรายได้มากกว่าการที่ต้องไปหารายได้จากการเข้าโรงงาน สะท้อนถึงแนวโน้มของการสืบทอดอาชีพจากภูมิปัญญาชุมชนที่มีมากขึ้น ด้านความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในกลุ่มผู้ทอผ้า แต่ละกลุ่มมักจะเป็นคนในพื้นที่เดียวกัน ชุมชนเดียวกัน รวมถึงการเป็นเครือญาติกัน ด้านองค์ความรู้และทักษะการทอผ้าร้อยละ 78 ของกลุ่มผู้ประกอบการ เน้นการถ่ายทอดกันภายในกลุ่มผู้ทอผ้าแต่ละกลุ่มจากรุ่นสู่รุ่นเป็นหลัก ซึ่งมีเพียงร้อยละ 22 เท่านั้น ที่สนใจเพิ่มพูนทักษะการทอผ้าโดยเข้าร่วมอบรมต่าง ๆ จากภายนอกกลุ่ม สอดคล้องกับงานวิจัยของ เมธวดี [5] เรื่อง ผ้าไหมทอมือพื้นบ้านในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ที่พบว่า การสืบทอดองค์ความรู้มีความแข็งแกร่งด้านภูมิปัญญา การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การทอผ้า สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นอย่างเป็นธรรมชาติ การอบรมจากภายนอกโดยภาครัฐฯ ได้แก่ การอบรมความรู้ในการทอผ้า การสร้างคุณภาพสินค้า และความรู้ด้านการตลาด ลวดลายผ้าที่นิยมทอในแต่ละกลุ่มผู้ทอผ้า เรียงลำดับตามความนิยม ได้แก่ ลายมัดหมี่ ลายพื้น ลายลูกแก้วยกดอก ลายโฮล (ลายโบราณ) และลวดลายอื่น ๆ ซึ่งพฤติกรรมกรรมการเลือกลวดลายทอผ้าของกลุ่มผู้ทอผ้าจะมี 2 ลักษณะ คือ 1) ผู้ทอผ้าส่วนใหญ่จะนิยมทอเฉพาะลวดลายที่ทอประจำหรือลายที่กลุ่มมีความถนัด สืบเนื่องจากแต่ละลวดลายถือเป็นความเชี่ยวชาญเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ถ่ายทอดกันมาในแต่ละชุมชน อีกทั้งเป็นที่รับรู้ของผู้บริโภคที่มีต่อกลุ่มผู้ทอผ้า นั้น ๆ และ 2) ในบางกลุ่มผู้ทอผ้าจะทอแบบคล้อยตาม ปรับเปลี่ยนลวดลายตามความรู้ที่ได้จากการอบรมและความต้องการของตลาดในแต่ละช่วงเวลา ด้านความยั่งยืนทางสภาพแวดล้อมและวัตถุดิบ จากการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจังหวัดสุรินทร์มีกายภาพที่เหมาะสมแก่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และเป็นแหล่งผลิตเส้นไหมหัตถกรรมที่มีปริมาณมากที่สุดในประเทศไทย การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมมีพบได้แทบทุกอำเภอ ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลจากผลสำรวจกล่าวคือร้อยละ 70 ของกลุ่มผู้ประกอบการทั้งหมดใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติภายในจังหวัดเท่านั้น ร้อยละ 13 ของกลุ่มผู้ประกอบการใช้ไหมธรรมชาติจากในพื้นที่ผสม

กับไหมธรรมชาติจากนอกพื้นที่ และมีเพียงร้อยละ 17 ของกลุ่มผู้ประกอบการที่ใช้เส้นไหมธรรมชาติสำเร็จรูปจากนอกพื้นที่ โดยไหมที่นำมาใช้นั้นเป็นเส้นไหมจากจังหวัดเพชรบูรณ์ ด้านการใช้สี กลุ่มผู้ประกอบการโดยส่วนใหญ่ร้อยละ 60 เน้นสีจากธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งหาได้จากเปลือกไม้ ดินโคลนภูเขาไฟ สีเม็ดมะขาม และสีอื่น ๆ ที่หาได้ง่ายภายในชุมชน และอีกร้อยละ 40 ใช้ทั้งสีจากธรรมชาติและสีจากเคมี

5.3 ความยั่งยืนที่เกิดขึ้นในชุมชนทอผ้า อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

1) ความยั่งยืนด้านวัตถุดิบและทรัพยากร สุรินทร์เป็นแหล่งทรัพยากร วัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตผ้าไหมทอมือพื้นเมือง และภาครัฐมีกลไกการส่งเสริมสนับสนุนให้เห็นความสำคัญในการสร้างวัตถุดิบที่มีคุณภาพภายในพื้นที่

2) ความยั่งยืนด้านกระบวนการทอผ้า ชาวบ้านช่างทอผ้าให้ความสำคัญในการใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติภายในพื้นที่เป็นหลักทั้งการผลิตเส้นไหม และการใช้สีธรรมชาติในการย้อมผ้า ส่งผลต่อสุขภาพของผู้ผลิต สภาพแวดล้อมชุมชน และผู้บริโภค มีถึงบำบัดครัวเรือนที่ช่วยกรองน้ำจากการย้อมผ้าก่อนปล่อยออกสู่สาธารณะ

3) ความยั่งยืนด้านการถ่ายทอดองค์ความรู้ มีแหล่งเรียนรู้ด้านการเลี้ยงไหมและการทอผ้าที่สำคัญภายในพื้นที่ชุมชนเขตเมือง ทั้งศูนย์เรียนรู้ฯ บ้านท่าสว่างและบ้านพญาราม รวมถึงกลุ่มช่างทอผ้าในปัจจุบันเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่และวัยทำงานมากกว่าวัยชราหรือกลุ่มผู้เกษียณแสดงถึงแนวโน้มของการสืบทอดอาชีพทางภูมิปัญญาทอผ้า

4) ความยั่งยืนด้านความนิยมผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือพื้นเมือง จากนโยบายภาครัฐทำให้ประชาชนให้ความสนใจสวมใส่ผ้าพื้นเมืองมีมากขึ้น รวมถึงโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ส่งเสริมให้สินค้าชุมชนมีคุณภาพได้รับการยอมรับจากผู้บริโภค มีกลไกการส่งเสริมด้านการตลาด การจัดมหกรรมสินค้าทำให้ประชาชนทั่วไปเข้าถึงสินค้าได้โดยง่าย ช่วยสร้างการยอมรับว่าผลิตภัณฑ์ชุมชนเป็นสินค้าที่ดีมีคุณภาพ

5) หน่วยงานภาครัฐมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง อาทิเช่น กรมพัฒนาชุมชน

กระทรวงมหาดไทย กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ และกรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ฯลฯ

ข้อเสนอแนะ

ปัจจุบันผู้ประกอบการชุมชนให้ความสนใจในการเข้าร่วมงานมหกรรมแสดงสินค้า OTOP ที่มีจัดขึ้นโดยตลอด แต่ยังมีอีกช่องทางการตลาดหนึ่งที่ถือว่ามีความสำคัญมากในปัจจุบัน คือการใช้สื่อออนไลน์เป็นช่องทางจำหน่ายสินค้า จากการสำรวจพบผู้ประกอบการในหลาย ๆ ชุมชนยังไม่มีความรู้ในประเด็นนี้ จึงอยากให้มีการพัฒนาองค์ความรู้ในการใช้สื่อออนไลน์กับผู้ประกอบการเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- [1] สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2548). [ออนไลน์]. นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กรณียุทธศาสตร์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์. [สืบค้นเมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2561]. จาก <https://cabinet.soc.go.th/soc>.
- [2] เศรษฐสุยาม. (2552). ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมกับความพอดี. ในวิสาหกิจชุมชน กลไกเศรษฐกิจฐานราก (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- [3] ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2544). มิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง. รายงานการสัมมนา วันที่ 17 ธันวาคม 2542 ณ หอประชุมศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร-จักรีสิรินธร.
- [4] ศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จังหวัดสุรินทร์. (2556). [ออนไลน์]. ฐานข้อมูลหม่อนไหมสุรินทร์. [สืบค้นเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม 2561]. จาก https://qsds.go.th/qsdc_sm/index_web.php.
- [5] เมธวดี พยัมประโคน. (2559). ผ้าไหมทอมือพื้นบ้านในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ, ปีที่ 18 ฉบับที่ 35 กรกฎาคม - ธันวาคม 2559, 94-105.

- [6] ศิริพร ยศกมลเศรษฐ. (2552). เงินไม่ใช่เป้าหมาย
ของการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน. ในวิสาหกิจชุมชน
เศรษฐกิจฐานราก (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร :
ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- [7] กรมประชาสัมพันธ์. (2561). [ออนไลน์]. โครงการ
ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพหม่อนไหมสำหรับผู้สูงอายุ.
[สืบค้นเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 2561]. จาก [https://
pr.prd.go.th/surin/ewt_news.php?nid=7802&
filename=index](https://pr.prd.go.th/surin/ewt_news.php?nid=7802&filename=index).